

בת-ציון עראקי
קלורמן

התיישבות פועלים תימנים ואשכנזים: מראשון-לציון לנחלת-יהודה ובחזרה

העולים מתימן שהגיעו ארצה החל משנת 1881 השתקעו רובם בירושלים ומיעוטם ביפו. בגל השני של העלייה מתימן, החל משלהי 1908, פנו לראשונה מרבית העולים למושבות חקלאיות. להלן אנסה לתאר את המפגש בין יהודי תימן במושבות לבין המוסדות המיישבים ופועלים אשכנזים, לשרטט את ראשית דפוסי ההתנהגות של הגופים המוסדיים ושל הפועלים כלפי התימנים ולהציע הסבר להתנהגות זו. אתרכזו במקרה מבחן, סיפור המפגש במושבה ראשון-לציון וניסיונם של פועלים תימנים לקחת חלק בהתיישבות מסוג מושב פועלים בנחלת-יהודה הסמוכה, לצד פועלים אשכנזים. 'חובבי ציון', שיזמו סוג התיישבות זה, התכוונו להקים יישוב לפועלים שעיקר פרנסתם מעבודתם במושבה. הקרקע שנמסרה לפועלים יועדה למשק עזר שישלים את הכנסתם מגידולים כגון ירקות ופירות שישוקו במושבה.¹

התימנים שהתיישבו ברחובות ובראשון-לציון, היו הקבוצה הגדולה הראשונה של עולים שלא מבני

מחקר זה נערך בסיוע המכון לחקר תולדות הקרן הקיימת לישראל, הקרקע ויישוב הארץ.

1 מושב הפועלים הראשון היה עין-גנים, שהוקם בשנת 1908, והשני היה נחלת-יהודה. ראה: י' סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, תל-אביב 1973, עמ' 208-209. במקביל לניסיון ההתיישבות המשותף לאשכנזים ותימנים בנחלת-יהודה היתה בשנת 1912 תכנית, שנכשלה כבר מתחילתה, להקים מושב פועלים משותף לפועלים אשכנזים ותימנים בעין-חי ליד כפר-סבא. ראה: מ' שילה, נסיונות בהתיישבות: המשרד הארץ-ישראלי 1908-1914, ירושלים תשמ"ח, עמ' 165-166; י' קניאל, 'הפועלים וארגוניהם בעלייה השנייה וקליטת עולי תימן במושבות (1904-1914)', שרשים, ט (תשנ"ו), עמ' 118-119.

מזרח אירופה שהשתקעו במושבות.² לראשון-לציון הגיעו התימנים בתשרי תר"ע (ספטמבר 1909). הם באו מאזור חידאן שבצפון תימן כחלק מהגירה ספונטנית. זו החלה בסוף 1906 כאשר שלוש משפחות, שמנו שש-עשרה נפש, יצאו לארץ-ישראל בנתיב היבשה דרך חצי האי ערב. בדרכם הם עצרו בכמה מקומות יישוב, הגברים עבדו במקצועם, צורפות, וכך מימנו את המשך מסעם. הם הגיעו לארץ-ישראל רק בשנת 1911 והתיישבו בפתח-תקווה. בעקבותיהם יצאו כמאה ועשרה אנשים; הם הפליגו באניות מפרש דרך נמלי ים סוף והגיעו לנמל יפו בטבת תרס"ט (דצמבר 1908). עולים אלה הם שסללו את הדרך למושבות.³

ביפו הם נלקחו ל'בית-הכולל' של הקהילה הספרדית, וישבו שם זמן מה. בואם הבלתי צפוי של תימנים ליפו עורר את תשומת לבן של מפלגות הפועלים 'הפועל הצעיר' ו'פועלי ציון'. כל אחת מהן רצתה לפרוש את חסותה על העולים והציעה להעביר אותם למושבות יהודה.⁴ מנהיג העולים, אברהם עפגין, החליט לבדוק קודם כול את תנאי החיים ואפשרויות הפרנסה בירושלים. הוא נסע לשם, התרשם ממראה עיניו והתייעץ עם הרב אברהם נדאף, מראשי העדה התימנית בירושלים. למרות מצב התעסוקה הירוד ותנאי הדיור הקשים בעיר המליץ נדאף לעולי צפון תימן להשתקע בירושלים. אולם עפגין החליט 'שיותר טוב לקבוע אותם [את העולים] באיזו מושבה ויתרגלו בעבודת האדמה למצוא ממנה את מחיתם, ויחד עם זה הם שואפים לנחלת שדה כמו שמתארים להם שהברון רוטשילד נותן אדמה למי שירצה אחר נסיון בעבודה'.⁵ נדאף נתן לעפגין מכתב המלצה והפנה אותו אל ארתור רופין, שהקים בשנת 1908 את 'המשרד הארץ-ישראלי'. רופין שלח את עפגין אל ועד המושבה רחובות, בראשות אהרן איזנברג, והלה הזמין חמישה-עשר גברים תימנים לנסותם בעבודה כפועלים חקלאיים. לאחר שהאיכרים הביעו שביעות רצון מעבודתם, הוזמנו כל שאר העולים למושבה רחובות. לדברי אברהם טביב, כבר אז הודיע עפגין לוועד רחובות 'שהמטרה של כולם לחיות חיים חקלאיים באופן שיהיה לכל אחד חלקת אדמה קטנה ושיעזרו להם בקניית אדמה. כי לשם כך באו לעבוד במושבות ולא נשארו ביפו או בירושלים כשאר העולים'.⁶ מטרתם של התימנים ברחובות הושגה בחלקה כאשר שנה אחר כך העניקו להם איכרי המושבה במתנה כרם בן שלושים דונם, והם חילקו אותו לשלושים משפחות, דונם למשפחה, והקימו שם בכוחות עצמם את בתיהם ואת שכונת שערים.⁷ הגל השני (שהיה לאמתו של דבר השלישי) של עולי צפון תימן מנה כמאתיים עשרים וחמש נפש,

2 בשנות השמונים של המאה הי"ט נעשו כמה ניסיונות סרק של תימנים מירושלים להקים יישוב חקלאי בסביבות העיר, למשל במוצא ובנבי-סמואל.

3 אהרן עראקי, ריאיון, 1982; א' טביב, 'התישבות התימנים' (בכתב-יד), [ארכיון אברהם טביב [להלן: א"ט], עמ' 11-10.

4 ז' גלוסקא, למען יהודי תימן, ירושלים תשל"ד, עמ' 96.

5 טביב (לעיל, הערה 3).

6 שם, עמ' 11.

7 א' טביב, 'לשאלת התישבותנו בארץ' (בכתב-יד), א"ט, 89; והשווה: ועד המושבה רחובות אל הנהלת הקרן הקיימת בקלן, 4 באוקטובר 1909, אצ"מ, KKL2 126; וכן רשימה מאת כותב אנונימי שנמסרה למנחם אוסישקין ברחובות ביוני 1922, אצ"מ, S15 20534.

והם היו מכריהם וקרוביהם של הקבוצה הקודמת. קבוצה גדולה זאת הפליגה באניות מפרש מממל מידי שבים סוף לעיר הנמל עדן, ומשם באניית קיטור לסואץ והגיעה ליפו בספטמבר 1909. חלקם פנו לרחובות להתאחד עם קרוביהם, ואילו שישים ושבע נפש – מושא הדיון שלנו – הופנו על-ידי המשרד הארץ-ישראלי לראשון-לציון.

קודם שאתאר את החיים במושבה ראשון-לציון אוכיר כי עדויות שונות, בכתב ובעל-פה, מתארות את חיי היהודים בצפון תימן כחיים שלווים וחיים של רווחה כלכלית (ביחס לתנאי הארץ). הם היו בעלי מלאכה, בבעלות כמה מהם היתה קרקע חקלאית, בעיקר מטעי קפה ופרות, שעובדו בידי פועלים מוסלמים. היחסים עם שכניהם מתוארים בדרך כלל כחסי אמן וידידות. בספרם על חייהם שם הם אומרים: 'באנו מעיר צעדה וחידאן אשאם ולא היה עלינו לא עול מלכות ולא עול גלות [!]',⁸ ובלשונו של אברהם טביב: 'היהודים חיו שם ממש חיי חופש ודרור ונהנו מכל הזכויות'.⁹ בשנת 1913, כאשר רשם טביב בן אברהם את קורות העלייה משם, הוא הסביר: 'ובאמת כל עלייתנו לארץ-ישראל אינה לא משום גזירת מלך ולא מצד חוסר הפרנסה ולא משום סיבה מהסיבות הגורמות לנדוד מארץ לארץ'.¹⁰ בכל זאת בשנת 1906 החלה תנועת הגירה מצפון תימן. המניעים לעלייה היו ככל הנראה מניעים לאומיים במעטה דתי ומשיחי. בשעה שהתברר ליהודי צפון תימן ששאיפתם למימוש לאומי ולחיים ראליים בארץ האבות היא אפשרות מעשית, הם יצאו לדרך.¹¹

עולי תימן בראשון-לציון

לא במקרה הגיעו יוצאי חידאן לראשון-לציון. לפני בואם הביע ועד המושבה עניין בהבאת עולים תימנים שיעבדו כפועלים במושבה. מאז 1905 פעלה מפלגת 'הפועל הצעיר' כדי לקדם את רעיון 'כיבוש העבודה', שאליו נרתם גם ארתור רופין, והאיכרים של ראשון-לציון הכירו מצדם את עבודתם של פועלים תימנים. מדי שנה הם נהגו להזמין פועלים תימנים מירושלים לעבוד ביקב בעונת הבציר.¹² הם גם למדו בוודאי מניסיונם של אנשי רחובות עם התימנים. בישיבת ועד המושבה בפברואר 1909 הציע אפוא אהרן פרימן:

להשתדל להכניס בראשון לציון פועלים עבריים מיהודי תימן במקום פועלים ערביים. ההצעה התקבלה פה אחד וימלאו את ידי ה"ה פרימן, גורדון, לובמן וטרסטנברג בתור ועדה לקבל וליישב בראשון לציון

8 איגרת יוצאי צפון תימן ברחובות אל 'המשרד הארץ-ישראלי', י"ט בטבת תרע"ג, אצ"מ, 162. 12.
9 א' טביב, שבי תימן, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 26; והשווה: פ' קפרא, מני תימן ובשערים, רחובות תשל"ח, עמ' 19-18, 23-24. וראה מאמרי 'יהודי הכפרים בחברה ובכלכלה של תימן', תהודה, 15 (תשנ"ה), עמ' 41-46.
10 טביב בן אברהם (טביב הזקן), 'תחילת מצעדנו ותשוקתנו לעלות לא"י', קול העם, הוספה ל'הפועל הצעיר', ניסן תרע"ג; נדפס שוב בתוך: פרקי הפועל הצעיר, ג, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 265; והשווה רשימה אנונימית מיוני 1922 (לעיל, הערה 7).

11 ראה ספרי: משיחיות ומשיחים: יהודי תימן במאה הי"ט, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 121-124.
12 ראה למשל: פרוטוקול ועד המושבה ראשון-לציון, מס' 279, 14 ביוני 1909, ארכיון מוזאון ראשון-לציון [להלן: אמר"ל], ע 14. הפועלים התימנים שבאו מירושלים היו ארבעה אחים למשפחת עוכאשי: סלימאן, יחיא, סעיד ויוסף וכן יחיא יהוד. לימים השתקעו כולם בראשון-לציון.

בהתחלה עשר משפחות ולתת להם מקום לשבת חנם אין כסף ע"ח המושבה, ואם הנסיון עמם יצא טוב, או על הועדה להשתדל להביא מהם עוד, ולדאוג למענם למקום מיוחד לשבת.¹³

החלטה זו של ועד המושבה הובאה כנראה לידיעת 'המשרד הארץ-ישראלי' ומפלגות הפועלים. כאשר הגיעה קבוצת העולים מחידאן ליפו קיבל את פניהם יוסף שפרינצק, ממנהיגי 'הפועל הצעיר', ובתיאום עם 'המשרד הארץ-ישראלי', אך ללא תיאום עם ועד המושבה ראשון-לציון, הפנה ארבע-עשרה משפחות מקבוצה זו לראשון-לציון. שפרינצק ועוד נציג מ'המשרד הארץ-ישראלי' ליוו את



יהודי תימן בראשון-לציון ליד צריפיהם

העולים ליעדם. חברי ועד המושבה הביטו באנשים שהגיעו אליהם עייפים ורצוצים מתלאות הדרך הארוכה והתקשו לראות בהם כוח עבודה שיוכל להשתלב בחיי המושבה. הם סירבו לקבל את הבאים והתרכזו רק לאחר הפצרות שליחי 'המשרד הארץ-ישראלי' והבטחתו של זאב גלוסקין, מנהל היקב, להעסיק כמה מן העולים.¹⁴ למרות ההחלטה האמורה של הוועד, המושבה לא היתה ערוכה כלל לקליטת עולי תימן, והדבר בולט במיוחד בתחום הדיור. באופן ההתמודדות, או העדר ההתמודדות בתחום זה, ניתן לזהות את דפוס היחס האפייני כלפי התימנים בעתיד.

לאחר מספר ימים תחת כיפת השמים וכשהחלו גשמי החורף פינה ועד המושבה את מרתף בית-העם כדי שישמש מתסה לעולים החדשים. במשך כחמישה חודשים התגוררו שם עשרות אנשים בתנאים

13 א"מ פרימן, ספר היובל לקורות המושבה ראשון-לציון, ב, תרע"ג, עמ' 102; והשווה פרוטוקול ועד המושבה, מס' 235, 6 בפברואר 1909, אמר"ל, ע 14: ד' גלעדי, 'פועלים יהודים ועבודה עברית בראשון-לציון (עד 1914)', מאסף, 6 (1974), עמ' 74.

14 טביב (לעיל, הערה 3), עמ' 14-16; הנ"ל, 'לתולדות ישוב אחד', י' ישעיהו וא' צדוק (עורכים), שבות תימן, תל-אביב תש"ה, עמ' 60.

נוראים. רבים סבלו ממחלות ושני ילדים נפטרו. טביב מספר שהחיים במרתף עוררו בהם געגועים לחייהם בעבר: 'איך היו בעלי בנינים בני 4-5 קומות בתימן, והחדרים המרווחים עם עליות על הגג הרחב והשטוח, וסדרות העציצים על המעקה הרחב של הגג הזרועים כל מיני עצי בשמים המפייחים ריח גן עדן בכל הגג עם העליה'. ואילו עכשיו 'המה מחבקים אשפתות וישנים 62 נפשות בחדר אחד, תוך עיפוש נורא'.¹⁵

בעקבות תחינותיהם, ובמיוחד לאחר שני המקרים של תמותת ילדים, נחרדו כמה מוותיקי המושבה לעזור, הן מרחמים ואמפטיה והן מחשש שמא יתפשטו מחלות ומגפות מן המרתף לילדי המושבה. בסיועם של האיכרים מאיר הירשפלד ויעקב פרימן ובעידודו של ד"ר ויסבורד, רופא המושבה, הפריש הוועד מגרש ציבורי בן שני דונם (לימים גובל ברחוב נתמה), שקיבל בעבר מהאיכר אוסטישנינסקי, ועליו הועמדו שלושה צריפים ישנים.¹⁶ באלה השתכנו שבע המשפחות הגדולות יותר - כל משפחה קיבלה חדר לעצמה. זו היתה הטבה ניכרת בתנאי המגורים. שאר המשפחות מצאו מחסה בחצרות איכרי המושבה, ברפתות, באורות ובמחסנים. במשך הזמן היתוספו על המגרש הזה עוד צריפים קטנים; התימנים האחרים עברו להתגורר בהם והצטרפו אליהם עשר משפחות חדשות שהגיעו מחידאן.

בשנת 1912 הגיעה לראשון-לציון קבוצת עולים בת שש-עשרה משפחות מאזור שרעב שבדרום תימן. הם היו חלק מגל העלייה שעורר שמואל יבנאלי, שליח 'המשרד הארץ-ישראלי'. בעקבות בקשתו של רופין הקצה להם ועד המושבה ארבעה דונם בדרום המושבה, ו'המשרד הארץ-ישראלי' הקים במקום ארבעה צריפים, כל אחד חולק לארבעה חדרים - חדר למשפחה.¹⁷ כך חיו התימנים בשני מתחמים קטנים וצפופים, ובתנאים קשים.

מקורות הפרנסה

התימנים מצאו את פרנסתם בעבודות שונות. אך בניגוד לציפיות של תנועת הפועלים, של 'המשרד הארץ-ישראלי' ובמידה מסוימת גם של מנהיגי המושבות, הם לא היו מסוגלים - לא בראשון-לציון ולא במקומות אחרים - לכבוש את העבודה מידי הפועלים החקלאים הערבים.¹⁸ רבים מהם עבדו

15 טביב (לעיל, הערה 3), עמ' 18; הנ"ל (לעיל, הערה 14), עמ' 62. טביב מתייחס לתרבות הדיוור בתימן, שלפיה בית משפחה, יהודית ומוסלמית, היה בן מספר קומות, שכל אחת מהן מילאה פונקציה מסוימת. בבירה צנעא ובערים אחרות נאסר על היהודים לגור בבתים הגבוהים מבתי המוסלמים והם נאלצו להסתפק בבתים בני שתיים עד שלוש קומות. בצפון תימן, כמו גם במקומות אחרים, לא נשמרה ההגבלה על גובה בתי היהודים ובתי משפחות היהודים התנשאו לגובה של ארבע וחמש קומות.

16 ההחלטה נפלה באספה כללית של בני המושבה; הוסבר שם לנאספים שיש להקים צריפים לתימנים על המגרש הציבורי כיוון שגם במקומות אחרים נהגו כך. ראה: פרוטוקול מס' 411, 28 באוקטובר 1910, אמר"ל, יצ 14.

17 טביב (לעיל, הערה 9), עמ' 73-74; דו"ח א' רופין אל הקרן הקיימת בקלן, 26 באוגוסט 1912, אצ"מ, AKL2 122 (גרמנית); וראה פרוטוקולים של ישיבות ועד המושבה ראשון-לציון: מס' 562, 27 במאי 1912, מס' 571, 9 ביולי 1912; מס' 586, 26 באוגוסט 1912 - כולם באמר"ל, יצ 15.

18 כמה מחקרים הרחיבו בעניין זה ובהגדרת הפועל התימני כ'פועל טבעי' לעומת 'הפועל האידיאליסטי', האשכנזי. ראה למשל: ג' דרויאן, באין מרבד קסמים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 25-34; G. Shafir, *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict 1882-1914*, Cambridge 1989, pp. 91-122

בחקלאות, בכרמי השקדים והגפנים של איכרי המושבה, וכשומרים - מרביתם היו פועלים זמניים שעבודתם תלויה בצורכי העבודה על-פי עונות השנה. כמה מהם עבדו ביקב, בתור פועלים קבועים או פועלים זמניים ועונתיים, אחדים עבדו כסנדלרים, רצענים, נפחים ובנאים, והיו ביניהם גם קצבים, ושני שוחטים.¹⁹ נשים תימניות עבדו בעונה החקלאית הנוערת בבציר ענבים ובקטיף שקדים ומדי פעם בעבודות השדה האחרות וכן בעבודות משק הבית בבתי האיכרים, ולפעמים הן היו אלו שכלכלו את בני ביתן.²⁰



קילוף שקדים
בראשון-לציון (1912)

דאגות הפרנסה היו רק פן אחד של צורכי התימנים. מרגע בואם לראשון-לציון הם שאפו להתיישב על אדמה שתהיה שלהם, לבנות בה בית ולעבד את חלקת האדמה. כוונה זו התבררה כבר בימים הראשונים לאחר בואם, כפי שעולה מן הרישום בפרוטוקול האספה הכללית של המושבה: הם 'מבקשים עבודה, שדות וכרמים', ומשתקפת מתוך שיחותיהם עם נציג 'המשרד הארץ-ישראלי'.²¹

19 א' טביב אל א' ויליניץ, 1920, אא"ט, 59; הנ"ל (לעיל, הערה 14), עמ' 62.

20 פרימן (לעיל, הערה 13), עמ' 146.

21 ראה: פרוטוקול ועד המושבה ראשון-לציון מס' 311, 10 באוקטובר 1909, אמר"ל, ע 14; והשווה: "שפרינצק, 'בין התימנים', הפועל הצעיר, תרע"ב, בתוך: פרקי הפועל הצעיר (לעיל, הערה 10), עמ' 228, 232.

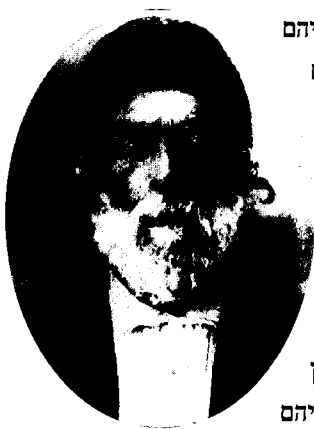
אולם, כפי שנראה מהשתלשלות העניינים, בשלב זה לא עלה בדעתם של ראשי המושבה ושל מנהיגות היישוב - כל אלה שהמשאבים בידיהם - להתייחס אל התימנים כאל מתיישבים פוטנציאליים ובוודאי לא כאל בעלי שדות וכרמים או לחשוב עליהם בתור שכאלה.²² התפקיד היישובי שהועידו להם היה להיות פועלים בעלי כושר תחרות בתפוקה ובשכר עם הפועל הערבי וחסרי שאיפות ודרישות כמוהו. אולם התימנים לא הסתפקו במה שאחרים יעדו להם והם ניסו לממש את שאיפתם לבית וחלקת אדמה, וזאת בכמה דרכים.

א. פנייה אל ועד המושבה

זמן קצר לאחר שעברו ממרתף בית-העם לצריפים קיבלו העולים את עצתם של רבני התימנים מירושלים שבאו לבקרם, ובחרו לעצמם ועד בן שני אנשים שייצג אותם: שלום-חבקוק בן פנחס עראקי וטביב בן אברהם (טביב הזקן) - אביו של אברהם טביב, לימים ממנהיגי ציבור התימנים בארץ ומראשי 'התאחדות התימנים'. הם שיגרו מכתבים אל

ועד המושבה ונפגשו אתו לדון בכעיותיהם. בפגישותיהם ביקשו התימנים תנאים דומים לאלו של התימנים ברחובות, שהתקבלו כזכור בנדיבות רבה יותר מאשר בראשון-לציון, ושניתנה להם חלקת אדמה להתיישב עליה.

זאת ועוד, בסוף שנת 1911 השלימה יק"א את תהליך קניית אדמת בית-דגין, כשלושת אלפים ושבע מאות דונם, עבור ראשון-לציון, ובמהלך 1912 דנו אנשי המושבה בנושא וגיבשו את אופן חלוקת האדמה בין כשלושים ושישה איש, איכרים ובניהם וגם מתיישבים חדשים.²³ אי אפשר שאירוע חשוב כזה מחיי



שלום-חבקוק עראקי (מימין) וטביב בן אברהם (משמאל)

המושבה נסתר מעיניהם של התימנים בראשון-לציון, והם בוודאי קיוו להיכלל באיזו שהיא דרך בחלוקה הזאת. הדיווח שהופיע ב'האחדות', עיתונם של 'פועלי ציון', מלמד שלא רק התימנים חשבו שסידורם בבתים יתאפשר כתוצאה מרכישת קרקעות זו.²⁴ אולם ועד המושבה דחה את בקשתם ואמר שאין הם עוסקים ביישוב עולים: 'עכשיו משרד א"י הוא השליט על הארץ תבקשו ממנו והוא יסדר אתכם'.²⁵

22 השווה: גלעדי (לעיל, הערה 13), עמ' 76.

23 ראה פרוטוקולים של ישיבת ועד המושבה ראשון-לציון מס' 513, 28 בדצמבר 1911; מס' 602, 6 בספטמבר 1911 - שניהם באמר"ל, עמ' 15; והשווה: ד' יודילוביץ, ראשון-לציון: התרמ"ב 1882-התש"א 1941, ראשון-לציון תש"א, עמ' 172.

24 'אמנם עתה, אחר שנוספה אדמה למושבה אפשר היה בנקל לסדר את ענין הבתים לתימנים', 'האחדות', י"ב באייר תרע"ב.

25 א' טביב, 'תמצית מזכרונות תימני ראשון', 1920, אא"ט, 59; הנ"ל (לעיל, הערה 14), עמ' 63-64; הנ"ל (לעיל, הערה 3), עמ' 20.

ראוי לציין כי בעוד ועד המושבה דחה את התימנים, הוא פעל על מנת להשיג חלק מן המימון לבניית בתים לפועלים אשכנזים שהתקשו להשיג את כל הכספים הנחוצים לבנייה, והקציב באותה העת ממש סך ארבעת אלפים פרנק למטרה זו.²⁶

ב. משא ומתן עם 'המשרד הארץ-ישראלי'

כל מאמצי התימנים התמקדו מעתה בבקשת סיוע להתיישבות מ'המשרד הארץ-ישראלי'. הם שיגרו מכתבים למשרד ביפו ושלחו אליו שליחים.²⁷ המשרד לא דחה את פניהם. המסר שקיבלו, 'עוד מעט יסודר הדבר', הזין אותם בשנים הבאות, שעברו עליהם בין יאוש לתקווה.

לקראת קיץ תרע"א (בסביבות מאי-יוני 1911) התקיימה ישיבה בשכונת הצריפים בראשון-לציון בהשתתפות ועד התימנים ושליחי 'המשרד הארץ-ישראלי', יהושע פלדמן (ר' בנימין), מזכיר המשרד, ושפרינצק. בישיבה הוחלט שכדי לקדם את רכישת הקרקע יגבה הוועד מכל משפחה סכום כסף מסוים וימסור את הכסף ל'משרד הארץ-ישראלי', וזה 'ישלים באיזה סכום ויקנה חלקת אדמה ויתלקנה למגרשים בעד התימנים, והבתים יסדרו אח"כ תכף'.²⁸ ועד התימנים גבה מעשרים וחמש משפחות סך של 100 לירות מצריות ומסר את הכסף ל'משרד הארץ-ישראלי', בצירוף רשימה שמית של החברים ששילמו ושמות של עוד חמישה אנשים שעדיין לא היה להם כסף - בסך הכול שלושים משפחות מועמדות להתיישבות. במשך השנה שכספי התימנים היו מופקדים ב'משרד הארץ-ישראלי' לא יכלו הממונים על המשרד לומר להם מתי והיכן תירכש עבורם קרקע. והם דרשו, וקיבלו, את כספם בחזרה.

בכל זאת נפתח פתח תקווה לתימנים, ודווקא מכיוון אדמות בית-דג'ן. בשעה שניהלה משא ומתן על קניית החלקה בת שלושת אלפים ושבע מאות הדונם עבור ראשון-לציון התברר לחברת יק"א כי אינה יכולה לעמוד במחיר שדרש בעל הקרקע, ולפיכך נקראו גורמים נוספים להשתתף ברכישה של כחמש מאות וחמישים דונם: 'חובבי ציון' ו'חברת גאולה'. האדמה שרכשה 'גאולה' צורפה בסופו של דבר למושבה, ואילו הוועד האודסאי של 'חובבי ציון', שרכש שלוש מאות וחמישים דונם, תבע, למורת רוחם של איכרי המושבה, שהקרקע תיועד לתכלית אחרת: להקמת מושב פועלים שייקרא 'נחלת יהודה' (על-שם יהודה ליב פינסקר).²⁹ נראה ש'המשרד הארץ-ישראלי' ביקש להפריש חלק מאדמה זאת עבור מושב לפועלים תימנים, ובקשתו אמנם נענתה.³⁰

26 ראה פרוטוקול של ישיבות ועד המושבה ראשון-לציון, מס' 418, 22 בנובמבר 1910, מס' 463, 15 במאי 1911 - שניהם באמר"ל 14; עלות בניית בית אבן קטן היתה כאלף פרנק, ראה למשל: רופין אל הקרן הקיימת לישראל בקלן (לעיל, הערה 17); רשימה מאת לשכת הקרן הקיימת, 'העבודה הישובית בא"י', האחדות, י"ב באב התרע"ב.

27 ראה איגרותיו של שלום בן פנחס בתיקי אצ"מ, KKL3 152; KKL3 153.

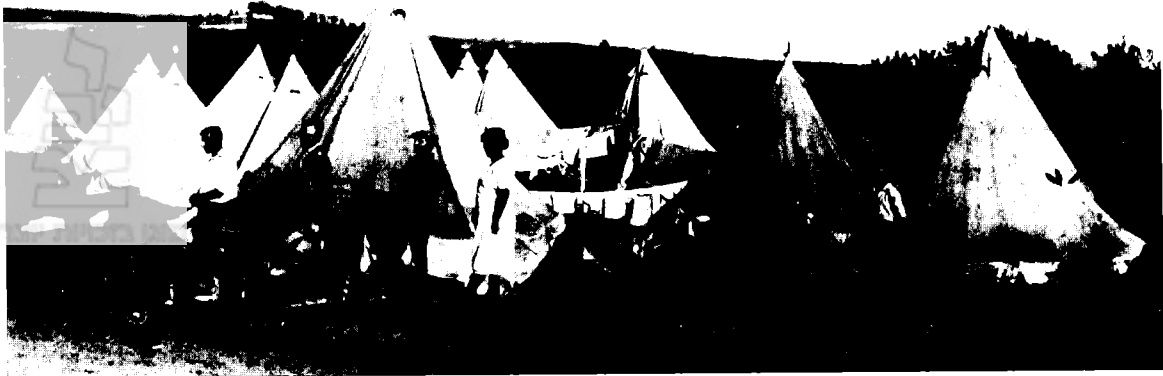
28 טביב (לעיל, הערה 25); והשווה: שפרינצק (לעיל, הערה 21), עמ' 234.

29 ראה פרוטוקול ישיבת ועד המושבה ראשון-לציון מס' 513 (לעיל, הערה 23); אנשי ראשון-לציון התנגדו להקמת מושב פועלים לידם ודרשו מיק"א שתרכוש את האדמה מ'חובבי ציון' ותעביר אותה לרשותם. ראה למשל: פועלי ראשון-לציון אל רופין, מאי 1912, אצ"מ, KKL3 153; על הרקע להקמת מושבי הפועלים ראה: "סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה, תל-אביב תשל"ג, עמ' 208-209; על נחלת-יהודה מייסודה ועד 1920 לערך ראה: א' שפר, 'מושבי-עובדים בנחלת-יהודה (תרע"ג - 1913)', קתדרה, 53 (תשרי תש"ן), עמ' 85-106.

30 רופין אל הקרן הקיימת לישראל (לעיל, הערה 17): 'אנו מקווים לקבל תוך זמן קצר מאת "חובבי ציון" מגרש

ועד 'חובבי ציון' החליט לחלק את הקרקע שנרכשה לעשרים וחמישה מתיישבים אשכנזים ולשלושים מתיישבים תימנים באופן זה: לכתמישה-עשר פועלים חקלאים (אשכנזים) עשרה דונם לכל אחד, לשישה פועלי היקב (אשכנזים) שבעה דונם לכל אחד, לארבעה בעלי מלאכה (אשכנזים) חמישה דונם לכל אחד, ולמתיישבים תימנים - מרביתם פועלים חקלאים והשאר פועלים ביקב ובעלי מלאכה - שני דונם לכל אחד.³¹ יש לציין כי במכתב ששלחו 'חובבי ציון' ל'משרד הארץ-ישראלי' בפברואר 1913, בחתימת חיים חיסין, ושבנו הודיעו כיצד יש לחלק את הקרקע בין הזכאים, נוספה הוראה מיוחדת לגבי מגרש התימנים: 'בשעה שתועידו את המגרש בעד התימנים, עליכם לשים לב להדבר הזה: כפי שאפשר הדבר, שנרכוש עוד שטח אדמה לרוח צפונית לנחלת יהודה. לכן צריך לעשות באופן כזה, שמגרש התימנים לא ימצא או בתווך ובאמצע כל החלקים'. המכתב רומז שייתכן כי בעתיד תירכש קרקע בסמוך לחלקת התימנים ואז אפשר יהיה להרחיב את יישובם.³²

התימנים בדרך לנחלת-יהודה



מחנה עובדים
בנחלת-יהודה

בפברואר 1913 (ו' בשבט תרע"ג) נערך טקס חגיגי לרגל ההכרזה על ייסוד מושב הפועלים נחלת-יהודה. באירוע השתתף מנחם אוסישקין, ראש הוועד האודסאי, ובנאומו הכריז על הענקת שישים דונם לשלושים משפחות התימנים. במעמד זה הביעו התימנים את מורת רוחם מאופן חלוקת הקרקע. הם ראו את עצמם שווים למתיישבים אחרים והתקשו לקבל את היחס השונה מצד המוסדות המיישבים. על-פי המתואר התהלכו התימנים באירוע החגיגי 'כאבלים' בין חתנים' וסירבו לשלוח

³¹ יפה מאוד, בן שישים דונם בערך בראשון-לציון. על הכוונה להקים במקום מושב נפרד לתימנים ראה גם: ד' בן-גוריון, 'חקה אחת', האחדות, י"ד ניסן תרע"ב.

³² מכתב 'חובבי ציון' אל 'המשרד הארץ-ישראלי', ט"ז באדר תרע"ג, אצ"מ, 152 KKL3; וראה בעלי המלאכה בנחלת-יהודה, י"ח בשבט תרפ"ט.

³² ראה: 'חובבי ציון' אל 'המשרד הארץ-ישראלי' ט"ז באדר תרע"ג (שם).

לטקס נציג שיברך בשמם.³³ לאחר הטקס הם עוד קיוו שיוכלו לשפר את מעמדם ולהגדיל את חלקם וניסו לשכנע את 'חובבי ציון' שלא יפעלו חלילה במשוא פנים. במכתב מכ"ג בשבט תרע"ג כתבו:

כבר ידוע לרבותינו דרישתנו בעבור מעט אדמה להיות בה עם שחר פעולתינו המעטה, ובחרנו אדון שלום [בן פנחס עראקי] ואדון טביב [בן אברהם] להיות שלוחים בעדנו למחנה קדושתכם ואנחנו מצמצמים על אנשי בתינו ומשלמים שכרם בכל פעם שהם באים אצלכם... בבקשה מכבודכם שתחוושו לעזרתנו לכל הפחות שלושה דונם [לכל אחד], בכסף, לא בחינם, [בתשלומים] על פי השנים.

הם ביקשו תשובה מהירה וחתמו בשם 'חברת הפועלים החקלאים התימנים בראשון לציון'.³⁴ משלא גענתה בקשתם, מספר אברהם טביב, התימנים 'הרגישו עלבון' והתמרמו על האפליה בהקצאת הקרקע, אך הם גם שמחו שהנה סוף סוף בתיים ייבנו וירווח להם.³⁵

אולם שמחתם של התימנים היתה מוקדמת. במהרה החל ועד נחלת-יהודה להעלות טענות כנגד התיישבותם, ונראה שעיקר מאבקם של חברי הוועד התמקד בניסיון למנוע את הקמתו של מושב

נפרד לתימנים בסמיכות למושבם. הם דרשו שרק מספר קטן של תימנים יתיישבו,

ושאלה ישולבו בנחלת-יהודה. כבר ביוני 1913 שלח חבר הוועד צבי ז'יטוביצקי - מי

שעמד בראש המערכה נגד התימנים - מכתב אל רופין ובו תהה על מספר התימנים

האמורים להתיישב ועל אופיים. ז'יטוביצקי הציע להקים ועדה, בשליטת אנשי נחלת-

יהודה, שבסמכותה יהיה לקבוע מי מבין התימנים ראויים להתיישב, אם כי הוא היה

מודע לכך שהצעתו אינה הוגנת: 'אמנם הדמוקרטיה תפגם כאן אבל אין ברירה'. בוועדה

זו אמורים היו להיכלל שלושת חברי ועד נחלת-יהודה, נציג 'המשרד הארץ-ישראלי'

ותבר נוסף שייבחר על-ידי ארבעת אלה - 'הם מחליטים ואין מהרהר אחרי מעשיהם'.³⁶

בנובמבר 1913 המשיך ז'יטוביצקי בהשגותיו לגבי יישוב התימנים. הוא הסביר ליעקב

טהון שיישוב כזה לא יקרב אשכנזים לתימנים, ובנחלת-יהודה 'יווצר יחס לא יותר טוב

מהיחס הקיים בין כל המושבות ושכונות תימניהן'. הוא העלה את החשש שהתימנים יפגמו באופיה

המתוקן של המושבה: 'בין השלושים בודאי ימצאו חלק גדול לא סימפטיים. והם, ביחד עם יתר

האנשים הלא סימפטיים הנמצאים בין האשכנזים אע"פ שנבחרו כלם... יסבו רעה גדולה למושב'.

ובאשר לחלקה שנרכשה עבור התימנים הציע ז'יטוביצקי: 'נכון הוא לבחור 6 תימנים מעולים, אנשים

ישרים ופועלים תקלאיים חרוצים, ולחלק ביניהם את 60 הדונם. יותן 10 דונם לכל אחד ממש כמו

לאשכנזים, יהיו חברים שוים אתם בכל, ואז הכל על מקומו יבוא בשלום'.³⁷ בהמשך חודש נובמבר

התמתנה תביעתו של ועד נחלת-יהודה ודרישתו היתה שרק שנים-עשר תימנים יתיישבו.³⁸



צבי ז'יטוביצקי, חבר ועד נחלת-יהודה

33 הפועל הצעיר, שבט תרע"ג, בתוך: פרקי הפועל הצעיר, א, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 150.

34 הפועלים התימנים בראשון-לציון אל 'חובבי ציון', כ"ג בשבט תרע"ג, אצ"מ, L2 162.

35 טביב (לעיל, הערה 3), עמ' 21; הנ"ל (לעיל, הערה 14), עמ' 64.

36 ז'יטוביצקי אל רופין, ה' בסיוון תרע"ג, אצ"מ, KKL3 152. וראה מכתב זה אצל: דרויאן (לעיל, הערה 18), עמ'

147.

37 ז'יטוביצקי אל טהון, ה' בחשוון תרע"ד, אצ"מ, KKL3 153/1.

38 סיכום ישיבה 'בדבר התימנים בנחלת-יהודה', כ"ג בחשוון תרע"ד, אצ"מ, KKL3 152.

התימנים מצדם, שלא היו מודעים לעצמת ההתנגדות שהם עוררו, ואשר שאפו סוף סוף להתנחל על אדמתם, חילקו ביניהם את השטח (בחלוקה בלתי רשמית) לשלושים חלקות, ובתחילת שנת תרע"ד (סוף 1913) החלו לעבד את חלקותיהם. הם חרשו וזרעו חיטה, שעורה, עדשים ומיני ירקות. בינתיים החלה הקרן הקיימת לבנות את בתי הפועלים האשכנזים, ואילו בניית בתי התימנים התמהמהה. בעיניים כלות קבלו התימנים על הסחבת בעניינם לעומת התקדמות בניית היישוב האשכנזי. במכתב מתשרי תרע"ד (אוקטובר 1913) כתב שלום בן פנחס אל טהון:

הנה אנחנו רואים את אחינו המתישבים בנחלת יהודה האשכנזים כיצד העזרה שלהם ומהירות המלאכה והבנין וסידורו. אבל לא ראי זה כראי זה, העני [התימנים] חשוב כמת... אבל אנחנו רואים בעתונים שאנשי חו"ל הגבירים והנדיבים יר"ה מבקשים ישוב ארץ ישראל ומפורים ממונם ומביאים לידיכם עבור ישוב א"י לכל - אשכנזי, ספרדי, תימני, כורגי [יוצא גרוזיה].

הוא ביקש 'תשובה על זו העזרה שתעזרו באמיתות אותנו על ישובנו בבנין הבתים וחילוק האדמה, אלו הששים דונם, ומחיר הבתים והאדמה'.³⁹

תשובת 'המשרד הארץ-ישראלי' היתה מתנצלת משהו, והבטיחה את קידום עניינם של התימנים: 'קיבלנו את מכתבכם מהשבוע שעבר, והגנו להשיב לכם כי משתי סבות שונות [?] לא יכלה הוועדה של "נחלת יהודה" לגשת אל העבודה אשר לפניה. והנה בימים אלה תגש היא לעבודה ולהגדרת המגרשים, והכל יסודר עתה בקרוב'.⁴⁰ בראשית חשוון תרע"ד (נובמבר 1913) שוב כתבו התימנים אל 'המשרד הארץ-ישראלי' והתמרמרו על העיכוב המתמשך בבניית בתיהם בעוד 'אנחנו רואים אחינו האשכנזים נגשו אל העבודה ובנין בתים בחדש מנחם שעבר ואנחנו התימנים מקווים לאור והנה חשך'. הם התחננו: 'ותעזרו אותנו כאשר אתם עוזרים את שאר אחינו בכל המושבות'.⁴¹ ימים אחדים אחר כך נשלח מ'המשרד הארץ-ישראלי' מכתב אל שלום בן פנחס וחבריו וזימן אותם לישיבה ביפו בנוגע ליישובם.⁴²

בישיבה שהתקיימה באותו החודש השתתפו מצד 'המשרד הארץ-ישראלי': חיסין, טהון ונחום טברסקי, ומצד התימנים: שלום בן פנחס, טביב בן אברהם, אהרן כהן ודוד בן סעדיה. בפני נציגי התימנים הועלתה תביעתם של אנשי נחלת-יהודה לחלק את שישים הדונם לשתים-עשרה משפחות, אך הם סירבו ודרשו שני דונם למשפחה ובלבד שכולם יתיישבו. חיסין הודיע שלפי ההוראות שקיבל מוועד 'חובבי ציון' באודסה 'מעמיד הוא לרשות 'המשרד הארץ-ישראלי' שטח אדמה של שישים דונמים מצפון לנחלת יהודה למושב תימנים, בתנאי שלכל משפחה יהיה לא פחות משני דונמים'. הוא הוסיף ש'חובבי ציון' אינם אחראים להספקת המים למושב התימנים, ובכך העביר את האחריות

39 שלום בן פנחס אל טהון, ה' בתשרי תרע"ד, שם.

40 'המשרד הארץ-ישראלי' אל שלום בן פנחס וחבריו, ט"ז בתשרי תרע"ד, שם.

41 שלום בן פנחס וטביב בן אברהם אל רופין, חיסין וטהון, ג' בחשוון תרע"ד, אצ"מ, KKL3 153.

42 'המשרד הארץ-ישראלי' אל שלום בן פנחס, ט' בחשוון תרפ"ד, אצ"מ, KKL3 152. במכתב מה' בחשוון תרע"ד (שמספרו 6004), ביקש רופין מהתימנים שיכינו את רשימת כל התימנים המעוניינים לבנות בתים בנחלת-יהודה.

ראה: טביב אל הנהלת הקרן הקיימת, 23 בדצמבר 1920, אצ"מ, KKL2 123.

ל'משרד הארץ-ישראלי ולקרן הקיימת. חיסין הציע לתימנים שיחכו עד חג הפסח כיוון שהוא עומד בעיצומו של משא ומתן על רכישת שטח של כמאתיים דונם סמוך לאדמת נחלת-יהודה, ושם אפשר יהיה לייסד מושב תימנים למספר גדול יותר של משפחות, יולפי שעה שומרים לתימנים את 60 הדונם שבנחלת יהודה, לפי התנאים האמורים לעיל, אשר יקומו להם לנחלה, אם לא תצא הקניה החדשה לפועל עד חג הפסח'.

לתימנים לא היתה סיבה שלא להסכים להצעה. הם חיכו כל כך הרבה זמן, ימתינו עוד מספר חודשים ואולי בעתיד אף יוכל יישובם להתרחב צפונה. ואמנם כל נציגיהם חתמו בפרוטוקול הישיבה על הסכמתם להצעה.⁴³

אולם בהתקרב חג הפסח תרע"ד, משראו כי הקרקע מצפון לנחלת-יהודה שעליה דיבר חיסין לא נרכשה, דרשו התימנים לחזור למצב הקודם. בישיבה שנערכה ב' בניסן תרע"ד (אפריל 1914) חתמו טהון, חיסין ואדם שלישי (כנראה חתימתו של שמואל ורשבסקי-בנאלי) בשם המוסדות המיישבים, על מסמך הסכמה להקמת יישוב לתימנים על האדמה שהעביר חיסין ל'משרד הארץ-ישראלי' לפי התקנות הבאות: א. בראש-ל"צ מתישבים על האדמה השייכת למשרד הארץ-ישראלי שלושים משפחות, לכל משפחה שני דונמים.

ב. אין נותנים אדמה לקטנים.

ג. חמישה אנשים יבחרו את המתישבים ואלה הם: שני תימנים, בא כח אחד בשם המשרד [הא"י], בא כח אחד בשם ההסתדרות הפועלים, בא כח אחד בשם נחלת יהודה.⁴⁴

אלא שאנשי נחלת-יהודה לא קיבלו את הסיכומים שבין התימנים ל'משרד הארץ-ישראלי'. באספה שקיימו באפריל 1914 קבעו שמושב התימנים איננו מושבה נפרדת, כפי שטוען 'המשרד הארץ-ישראלי', אלא הוא שייך לשטחה של נחלת-יהודה. לפיכך החליטו שבשום פנים אין הם מסכימים להתיישבותם של יותר משנים-עשר תימנים, ואלה יצטרפו למושב רק לאחר שייבחרו על-ידי האספה הכללית ויקבלו אחר כך את אישורו של חיסין. במכתב חריף ובוטה כתב ז'יטוביצקי בשם ועד נחלת-יהודה: 'מושבי זקנים מרופשים לא ניתן לעשות אצלנו. להתישבות של 30 משפחות בלי בחירה הננו מתנגדים נגוד גמור ומוחלט'. ובהמשך איים: 'ואם לא תשמעו לנו ולמרות רצוננו תעשו כלבבכם - לא ניתן מים [!] ובכלל לא נכיר את המעשה הזה'.⁴⁵ האיום במניעת הספקת מים חזר ועלה גם מאוחר יותר, ואפשר כי הוא גזר את גורל את אדמת התימנים.⁴⁶

43 פרוטוקול ישיבה בדבר מושב התימנים בנחלת-יהודה, כ"ג בחשוון תרע"ד, הנוסח המקורי בכתב-יד באצ"מ, 152 KKL3; ובהעתקה מעט משופצת, ללא חתימות, שם וכן בתיק 126 KKL2.

44 פרוטוקול ישיבה 'במעמד הד"ר טהון הד"ר חיסין וראשי קהילות התימנים', י' בניסן תרע"ד, אצ"מ, 152 KKL3. הסעיף השולל מתן אדמה לקטנים (קטינים) בא כנראה כדי לבלום חלוקה של יותר ממגרש אחד למשפחות הוותיקות שרצו לדאוג לבניהן.

45 ז'יטוביצקי אל טהון, כ' בניסן תרע"ד, אצ"מ, 152 KKL3; הפניה למכתב זה ראה גם אצל: דרויאן (לעיל, הערה 18), עמ' 147.

46 ראה את הודעתו של ועד נחלת-יהודה כי לא יוכלו לתת מים מהבאר שלהם ל-30 משפחות, 'המשרד הארץ-ישראלי' אל הלשכה הראשית של הקרן הקיימת בקלן, אצ"מ, 142 KKL3; וכן דברי אברהם טביב איימו עלינו בהספקת המים במכתבו אל הנהלת הקרן הקיימת, 23 בדצמבר 1920, אצ"מ, 123 KKL2.

אדמת התימנים בנחלת-יהודה לאחר מלחמת העולם הראשונה

עם תום המלחמה שבו אט אט החיים למסלולם והתימנים קיוו לממש את חלום ההתישבות שלהם: 'התחלנו שוב להתעורר ולעורר את המוסדות המיישבים ולחפש על שרידי המשרד הא"י'. במיוחד חיפשו את שפרינצק, שעמו היו בקשרים קרובים וידידותיים, וביקשו עזרה בבניין הבתים בנחלת-יהודה. ואילו לגבי האדמה, ציין טביב, 'היינו בטוחים שכבר נגמר עינינה, וכל אחד כבר יודע מקומו וחלקתו ורק מחכים לבנין ולא ידענו מה מכינים לנו'.⁵⁰



משפחת סעדיה
בשארי על רקע ביתם

מה שהכינו להם אנשי נחלת-יהודה בשנות המלחמה היה טיעונים מגובשים כנגד התיישבותם במושבם, טיעונים שהושתתו על בסיס אידאולוגי שכבר נרמז בעבר, על 'עקרון השוויון'. הם כללו גם את התימנים בתביעתם לשוויון בין כלל מתיישיבי נחלת-יהודה. מטרתם נשארה בעינה: למנוע הקמת יישוב נפרד לתימנים, להקטין עד כמה שניתן את מספר התימנים המתיישבים ולשלב את אלה במושב נחלת-יהודה. במרס 1918 שלח ועד המושב אל 'המשרד הארץ-ישראלי' 'תוכנית לביסוס נחלת-יהודה'. בין השאר תבע הוועד - בניגוד לתוכנית המקורית של הקמת נחלת-יהודה כמושב פועלים - להרחיב את שטחו של המושב משלוש מאות דונם עד כדי אלפיים וחמש מאות דונם ולהגדיל את חלקותיהם של המתיישבים כדי שיוכלו להתפרנס מהן מבלי להיזקק לעבודה כפועלים במקום אחר. על מנת למנוע את החיכוכים הפנימיים הבלתי פוסקים שהיו באותה עת במושבה דרש

50 א' טביב, 'לתולדות ישוב אחד' (לעיל, הערה 14), עמ' 66.

הוועד להשוות את גודל החלקות שבידי כל מתיישב ולהקצות שישים דונם למשפחה. על-פי התכנית נאסר שיהיו 'בעלי מגרשים של 2 [תימנים], 5 [בעלי מלאכה], 7 [פועלי היקב], 10 [פועלים חקלאים] דונם. ואין בה [במושבה] גם שכונה מיוחדת של תימנים'. הוועד הוסיף ש'אם ימצאו איזה תימנים ראויים לכך, יכנסו אלינו בתור חברים שוים לכל'. ובאשר ליישובם של התימנים נאמר בתכנית: 'כמדומה שעכשיו לא יקשה כלל להשיג אדמה אחרת בשבילם לבנות עליה שכונה מיוחדת בשבילם'.⁵¹



משפחת זכריה כהן
על רקע ביתם

מכל מקום כאשר תבעו התימנים לממש את זכויותיהם על האדמה חזר ועד המושב והעלה את דרישתו מלפני המלחמה ליישוב שנים-עשר תימנים בלבד. ועד התימנים, שמאחוריו עמדו שלושים משפחות שייחלו לקורת גג לראשן, ושכל אחת מהן ידעה בדיוק היכן ממוקמת חלקתה, סירב בתוקף. כשנה וחצי עמד כל צד על דעתו ללא תוויה. כל אותו הזמן, לדברי טביב, 'המשרד הא"י' עמד מרחוק' והודיע לתימנים שעד שלא יבואו לידי הסכם עם ועד נחלת-יהודה בתיהם לא ייבנו. גם 'ועד הצירים עמד מרחוק ולא ענה לתימנים, הסתדרות העובדים שכל התימנים היו חבריה ג"כ עמדו מנגד'.⁵² אפשר להניח שלו התכוונו המוסדות המיישבים לקדם את הקמת המושב לתימנים, היו משקיעים בחפירת באר, ברכישת מנוע ובהנחת רשת צינורות, כפי שעשו עבור מושב נחלת-יהודה, או

51 ועד נחלת-יהודה אל 'המשרד הארץ-ישראלי', י"א בניסן תרע"ח, אצ"מ, KKL3 153.

52 טביב (לעיל, הערה 3), עמ' 23-24; הנ"ל, 'לתולדות ישוב אחר' (לעיל, הערה 14), עמ' 66-67.

לחילופין היו משקיעים בשיפור הבאר של נחלת-יהודה וכופים על המושב לספק מים לתימנים. מעשים כאלה היו מפחיתים בוודאי ממשקל התנגדותו של ועד המושב, התימנים היו מתיישבים בחלקותיהם המסומנות ואפשר שמושבם היה מתפתח במקום. אולם העמידה מגד והעובדה שגופים אלה לא הפעילו את כובד משקלם לכאן או לכאן משמעותן המעשית היתה תמיכה בעמדתם של אנשי נחלת-יהודה, שכבר ישבו על האדמה ושהכוח היה בידיהם, וערעור מעמדם של התימנים.

מאחר שהגורמים המיישבים נמנעו מלומר בבירור את דברם בפרשה זו, המתינה ההכרעה הסופית למנחם אוסישקין, בעת הזאת ראש ועד הצירים, לכשישוב לארץ-ישראל. עם שובו

פנה אליו כל אחד מהצדדים ושטח את טענותיו. לדברי טביב אנשי נחלת-יהודה תבעו את כל הקרקע לעצמם, אלא שלואת אוסישקין לא הסכים.⁵³ לפיכך הציע ועד נחלת-יהודה לסיים את 'שאלת אדמת התימנים זו החלקה בת 60 הדונם' בהצעה המבוססת על 'עקרון השוויון', ושלפיה לא ייתכן שהתימנים יקבלו שטח קרקע קטן מזה של כל חבר אחר בנחלת-יהודה. במכתב לאוסישקין משבט תר"ף (ינואר 1920) ביקש ז'יטוביצקי שלנחלת-יהודה ייכנסו שישה-שבעה תימנים



משפחת אפרים גדי

מתאימים כחברים לכל דבר במושב והם 'גורו בין שאר תושבי המושבה האשכנזים'. ובאשר לשאר התימנים, שאלתם צריכה להיפתר 'ע"י יסוד מושב תימנים מיוחד בקרבת נ"י או במקום אחר קרוב לראש-ל"צ'.⁵⁴

וכך, היה זה אוסישקין - מי שבשנת 1913 הכריז על חלוקת שישים דונם מאדמת 'חובבי ציון' לשלושים משפחות תימנים - שהכריע את גורלה של קרקע זו ואת גורלן של המשפחות שהמתונו מאז למימוש הבטחתו. בפברואר 1920, במענה למכתבו של ז'יטוביצקי, הוא הודיע על החלטתו: 'החלקה בת 60 הדונם, אשר נקבעה מלכתחילה לשכונת-תימנים, תימסר לשש משפחות תימניות'. יש לציין כי בעוד שהקרן הקיימת הכירה בתחולת 'עקרון השוויון' על התימנים, ושלא בטובתם, נדחה עיקרון זה ביחס לבעלי המלאכה האשכנזים של נחלת-יהודה. פניות של אלה להרחיב את הקרקע שבידיהם ולהשוותה לזו של המתיישבים החקלאים לא נענו גם כאשר נרכשו שטחי אדמה נוספים וסופחו לנחלת-יהודה.⁵⁵

כך סיימו אנשי נחלת-יהודה את מאבקם בתימנים וידם על העליונה, ואילו מתחת לרגליהן של עשרים וארבע משפחות גשמטה הקרקע. בלית בררה בחרו התימנים מתוכם שש משפחות, וכל השאר, כתב טביב בחורף 1920 לנחמיה דה לימה בהנהלת הקרן הקיימת, 'נשארו במצבם העלוב. המה נמצאים בבתי העץ הנמוכים והקטנים, המה וטפם בין שלושה נחלים, ובבוא הגשמים הנחלים מתפרצים לתוך הבתים האלה. מעניין לראות כשקורים מקרים כאלה בלילות, איך נזעקים התימנים להוציא חבריהם מן הבוץ, עם ילדיהם וזקנותיהם על הכתף...'⁵⁶ שש המשפחות שהתיישבו בנחלת-

53 שם; שם; טביב אל הנהלת הקרן הקיימת, י"ב בטבת תרפ"א, אצ"מ, KKL2 123.

54 ועד נחלת-יהודה אל מנחם אוסישקין, ה' בשבט תר"ף, אצ"מ, KKL3 152.

55 ראה תכתובת משנת 1929 בעניין קרקע לבעלי המלאכה, אצ"מ, KKL5 3199.

56 טביב אל הנהלת הקרן הקיימת (לעיל, הערה 52).

יהודה היו: משפחת שלום בן סעדיה משרקי (מזרחי) ומשפחת אפרים בן ראובן גדסי, שתיקן יוצאות מחוז שרעב שבתים, סעדיה בן סעדיה בשארי מן הכפר דאר אל חנאש שבמחוז ד'מאר, משפחתו של זכריה (יחיא) כהן - המשפחה היחידה מתוך השש שהיתה מהעולים הוותיקים שהגיעו מצפון תימן בשנת 1909 - סעדיה (בן עובדיה) דהרי ואברהם בן יצחק מוסייל - שתי האחרונות עזבו את נחלת-יהודה לאחר מספר שנים.⁵⁷ כל משפחה קיבלה חלקה בגודל של עשרה דונם. בתי שש המשפחות נבנו מקרן של שמונת אלפים לירות מצריות שיועדה בשנת 1920 לבניית שלושים בתים לתימנים במקומות אחרים שבהם סבלו התימנים ממצוקת דיוור קשה (ולא מתוך תקציב ההתיישבות הרגיל שממנו נהנו שאר תושבי נחלת-יהודה).⁵⁸

שאר משפחות התימנים, שהתיישבו מלהשיג קרקע להתיישבות באמצעות הקרן הקיימת, רכשו בשנת 1920 בכוחות עצמן ארבעים וארבעה דונם מאחד מאיכרי ראשון-לציון. על אדמה זו הוקם מושב שיבת-ציון, שבתיו נבנו בסיוע הלוואה מכספי הקרן הנוכרת. יש לציין כי תנאי למתן הלוואה היה העברת הבעלות על המגרשים לידי הקרן הקיימת. על קורותיו התפתחותו של שיבת-ציון ארחיב במקום אחר.

עמדת הארגונים האשכנזים וגורל התיישבות התימנים

בפרשת נחלת-יהודה חברו אשכנזים בעמדות של כוח והשפעה שונות בחיי היישוב - ועד המושבה ראשון-לציון, חברי נחלת-יהודה, 'המשרד הארץ-ישראלי' ותנועות הפועלים - בעמדה בסיסית אחת כלפי התימנים. על-פי עמדה זו, כפי שעולה מהשתלשלות קורות התיישבות התימנים בנחלת-יהודה - וכפי שעוד יתגלה כך היה גם במקומות אחרים - נתפסו התימנים כ'לא שייכים', 'אחרים' ופחותים. בשעה שעמדו אינטרסים של פועלים תימנים מול אינטרסים של פועלים אשכנזים, צידדו בעלי תפיסה זו באינטרסים של האשכנזים, אף כשהדבר היה מנוגד להבטחות, לסיכומים ולתכניות המקוריות, והותירו בידי התימנים סיכויים קלושים בלבד להגשים את חלומם 'לשדות ובתים' ולהשתתף השתתפות של ממש במעשה ההתיישבות.

א. המושבה ראשון-לציון - לאחר שקיבל את התימנים למושבה התרחק ועד המושבה ממחויבות יתר כלפיהם. מלכתחילה היו כל פעולות המושבה בעניין התימנים מבוססות על פעילות וולונטרית ועל מתן צדקה, כמעט ללא הקצאה מתוך תקציב המושבה. כך למשל בנובמבר 1909, כחודשיים לאחר בוא התימנים, הגיעה אל ועד המושבה פנייה בכתב 'מכורמים אחדים המציעים לדאוג בעד התימנים אשר באו להמושבה לחפש אחרי העבודה ולמטרה זו צריך למצוא להם בתים ומקומות לגור בהם...'. החלטת הוועד היתה: 'שה'ה פפירמיסטר וטוליפמן יתעסקו לדאוג בעד בתים ומעוננים לגור בעד התימנים ויקבעו מקום להעמיד את הבתים הנ"ל. ולהוצאות הנ"ל יקבצו כסף נדרות מבני

57 אהרן עראקי, ריאיון, יוני 1993; והשווה: ס' בשארי, 'התיישבות התימנים', מ' חובב (עורך), ספר נחלת-יהודה, נחלת-יהודה [1965], עמ' 34-36; וכן רשימת המגרשים בנחלת-יהודה והיושבים עליהם, 12 באפריל 1923, אצ"מ, KKL5 1552.

58 ראה: י' אטינגר אל הלשכה הראשית של הקרן הקיימת בהאג, 16 במאי 1921, אצ"מ, KKL3 143.

המושבה.⁵⁹ לא במהרה נקבע המקום שבו העמידו את צריפי התימנים, והקמת הצריפים הראשונים הסתיימה אכן בנדבת לבם של אנשים פרטיים. זאת ועוד, בעיצומו של תהליך החלוקה של למעלה משלושת אלפים דונם לאיכרי המושבה ולמתיישבים אשכנזים חדשים בה, פנו התימנים אל ועד המושבה בבקשה לקבל גם כן חלקת אדמה לבנות עליה בתים, אך הוועד פטר אותם בלא כלום והפנה אותם אל 'המשרד הארץ-ישראלי'. ההפרשה היחידה מרכוש הציבור לצורכי התימנים היתה ששת הדונמים שעליהם הוקמו צריפים נושנים וצפופים למגוריהם. כל זאת בעוד שוועד המושבה לא היסס לסייע במימון בניית בתים לפועלים אשכנזים שהשיגו מגרשים במושבה.

ב. הפועלים האשכנזים של נחלת-יהודה – אלה דחו את התימנים, את ה'אחר', על רקע של סלידה חברתית, ואולי גם אידאולוגית, ובשל תחרות על משאבים שרצו להבטיח לעצמם באמצעות מניעתם מן התימנים. הם נרתעו מהקמת יישוב בעל אופי תימני, שונה משלהם בהרכבו האנושי ובאורח חייו, בסמוך אליהם. לפיכך עמדו על כך שאין להקים יישוב נפרד לתימנים, אלא עליהם להצטרף למושב שלהם. עם זאת דרשו שמספר התימנים המתיישבים יהיה קטן, כך שאפשר יהיה להטמיעם בתוך היישוב הפועלי-האשכנזי של נחלת-יהודה. בתחילת מסעם כנגד הקמת היישוב התימני לא העמידו התושבים האשכנזים את הטיעונים האידאולוגיים במקום המרכזי. הטיעון כבד המשקל שהעלה ז'יטוביץקי היה: 'מושבי זקנים מרופשים לא ניתן לעשות אצלנו'. רק בשלב מאוחר, לאחר תום מלחמת העולם, צץ לו כטיעון מרכזי הנימוק האידאולוגי של ההכרח בשוויון בין המתיישבים באותו מושב, שוויון שיש לממשו בגודל חלקותיהם.⁶⁰

לכאורה אפשר לומר שהתנגדות אנשי נחלת-יהודה ליישוב התימני היתה גם פועל יוצא מרתיעתם משכנים עניים – שהרי יישוב שלחבריו חלקות אדמה מצומצמות יהיה בהכרח עני ודל. אולם העובדה שאנשי נחלת-יהודה פעלו במרץ ומגעו במעשיהם את הקמתו של יישוב תימני שהיה עשוי, על-פי התכניות, לגדול ולהתפתח לכדי יישוב מבוסס, מראה שהסבר זה איננו שלם. אין ספק שמאחורי לוחמנות האשכנזים בנחלת-יהודה עמד גורם נוסף בעל משמעות רבה, אף שמעולם לא הזכירו אותו במכתביהם: רצונם להשתלט על הקרקע שמצפון למושב, קרקע שיועדה להרחבת מושב התימנים. יישוב התימנים אמור היה לקום בחלק הצפוני של נחלת-יהודה, ומצפון לו היו עתודות הקרקע של בית-דג'ן וסרפנד, שהקרון הקיימת תכננה לרכשן. כפי שהזכרתי קודם, חיסין הבטיח לתימנים להעביר להם את הזכויות לפחות על חלק מאדמות אלו (מאתיים דונם). לאחר המלחמה עלתה שוב ההצעה לרכוש שם לתימנים שטח אדמה נרחב עוד יותר, שהיה נותן בידי כל מתיישב כחמישה-עשר דונם. אנשי נחלת-יהודה, שלא פסקו לטעון כנגד מיעוט הקרקע שבידיהם,⁶¹ לטשו את עיניהם בדיוק

59 ראה: פרוטוקול ישיבת ועד המושבה ראשון-לציון, מס' 323, 23 בנובמבר 1909, אמ"ל, ע 14. והשווה החלטת ועד המושבה להזמין פועלים תימנים, לדאוג לדיוור עבורם ולהוציא הדבר אל הפועל יקבצו איזה נדבות בהמושבה לתכלית זו, פרוטוקול מ-6 בפברואר 1909 (לעיל, הערה 13).

60 ראה: דרויאן (לעיל, הערה 18), 147-148. דרויאן מפחיתה מאחוריותם של אנשי נחלת-יהודה להשתלשלות העניינים באמרה 'שאיין שחר לטענה, כי חברי נחלת-יהודה חילקו את האדמה שלא בצדק, ומכירה בכך כי ניתן להבין כי פועלי נחלת-יהודה היו מוכנים לקבל פועלים תימנים כמתיישבים שווי זכויות'.

61 ראה מכתבים מטעם ועד נחלת-יהודה הדורשים את הרחבת קרקע המושב: אצ"מ, 153 KKL3.

לאותן קרקעות וראו בתימנים מי שעלולים למנוע מהם להשיג את מבוקשם. סילוק מושב התימנים והטמעת מספר קטן של יחידים תימנים בתוכם היו עשויים להסיר את המכשול מעל דרכם. ואמנם לימים נרכשה האדמה שמצפון לנחלת יהודה והוענקה למתיישבים בה.⁶²

ג. המוסדות המיישבים - הקרן הקיימת ו'המשרד הארץ-ישראלי' הכירו בצורך לפתור את בעיית הדיור של התימנים, ובמקומות אחדים נעשו כמה פעולות להקל עליהם את מצוקת הדיור.⁶³ עם זאת ברור שגופים אלה לא הפנימו את הרעיון שהתימנים ראויים להיות מתיישבים, ולא הכירו בכך שהם מוכשרים להתיישבות חלוצית כמו האשכנזים. על כן מלכתחילה נעשתה הקצאת הקרקע למושב הפועלים התימנים בנחלת-יהודה תוך אפלייתם הבוטה לעומת הפועלים האשכנזים. בנוסף לכך לא פעלו המוסדות המיישבים בנחישות למימוש הכוונה להתיישבות מוגבלת זו. מאחר שהקרן הקיימת ו'המשרד הארץ-ישראלי' לא השקיעו בתשתיות שיבססו את יישובם נשארו התימנים תלויים ברצונם הטוב של חברי ועד המושב, במיוחד בעניין הספקת המים, והקמת היישוב נדחתה עד אחרי מלחמת העולם הראשונה.

לאחר המלחמה עמדה בעינה התכנית להקמת מושב התימנים בנחלת-יהודה. ביוני 1919 אף הציעה המחלקה לחקלאות ולהתיישבות של 'המשרד הארץ-ישראלי' לוועד הצירים להגדיל את המושב הזה לכדי שישים משפחות, וכך לפתור את בעיות הדיור והפרנסה של משפחות הפועלים התימנים במושבות ראשון-לציון, נס-ציונה, גדרה ובאר-יעקב גם יחד. על-פי התכנית - החוזרת לכוונה המקורית של הקמת מושב לתימנים כפי ששרטט חיסין - הוצע לרכוש למטרה זו בין שמונה מאות לתשע מאות דונם ליד נחלת-יהודה, נוסף על השישים הקיימים, וכך להעמיד לרשות כל משפחה כחמישה-עשר דונם. בתכנית אף הוצע תקציב לשם בניית הבתים לתימנים וכן סיוע ראשוני בפיתוח משקיהם.⁶⁴ החלטתו של אוסישקין, שהיתה מנוגדת להצעה זו כמו גם להסכם שנחתם בין התימנים ל'משרד הארץ-ישראלי' באפריל 1914, קברה סופית את התכנית להקמת המושב. לאחר כישלון זה עברו עוד ימים רבים עד שהמוסדות המיישבים סייעו להקמת התיישבות חקלאית של יוצאי תימן. אחד ההסברים שניתנו להתנהגותם של המוסדות המיישבים בפרשת נחלת-יהודה מציע שפעולותיהם לטובת הפועלים האשכנזים היו מעוגנות בקרבה האידיאולוגית ביניהם ובדבקות הרעיונית המשותפת לצדדים וכן בהכרה בכשירות ובניסיון של האשכנזים בהתיישבות חקלאית - תכונות שהיו חסרות אצל הפועלים התימנים.⁶⁵ הסבר זה נכון רק בחלקו, בעיקר לגבי התקופה הראשונה של העלייה על

62 על רכישת קרקעות אלו ראה: אצ"מ, KKL5 1552.

63 על 'המשרד הארץ-ישראלי' ובניית בתים לתימנים ראה למשל: אצ"מ, KKL2 122, KKL2 126; KKL3 143 והשווה: צ' שילוני, הקרן הקיימת לישראל וההתיישבות הציונית 1903-1914, ירושלים 1990, עמ' 309-314.

64 המחלקה לחקלאות ולהתיישבות אל ועד הצירים לארץ-ישראל, י"ט בסיוון תרע"ט, אצ"מ, KKL2 123; אטינגר אל הלשכה הראשית של הקרן הקיימת בהאג, כ"ה בסיוון תרע"ט, שם.

65 ראה: קניאל (לעיל, הערה 1), עמ' 120. לדברי קניאל שם, 'לא יהיה זה נכון לפטור את העניין בתשובה פשטנית, שהיתה כאן הפלייה חברתית גרידא. אין ספק, שהן המוסדות והן הפועלים ראו עצמם בעלי זכויות-יתר, מחמת דבקותם האידיאולוגית והוודותם עם הרעיונות אותם מייצגים המוסדות, כשירותם ונסיגונם (הקצר אמנם) בהתיישבות ובעבודה חקלאית. ולעומתם, הפועל התימני לא נתפס עדיין כגורם התיישבותי שווה ערך לזה של המודל הטיפוסי, האידיאלי, של הפועל האשכנזי, המיועד להיות חקלאי במושב עובדים.'

הקרקע. בין מייסדי מושב הפועלים של נחלת-יהודה היו ארבע משפחות שהיו ידועות בדבקותן האדאולוגית, ושנבחרו על-ידי ברל כצנלסון מ'קבוצת הירקנים' בבן-שמן, אחת-עשרה משפחות של פועלים במושבות ובבן-שמן, המישה בעלי מלאכה וחמש משפחות מפועלי היקב. אולם למרות הרוב של הפועלים בקרב המתיישבים, אחת מפעולותיהם הראשונות לאחר העלייה על הקרקע היתה הגשת בקשה להגדיל את סכומי ההלוואות שניתנו להם ולהוסיף להם קרקע כדי שיוכלו להיות 'איכרים זעירים', שינהלו משק חקלאי מבלי להיזקק לעבודה כפועלים שכירים. המתיישבים, ובראשם 'קבוצת הירקנים', דבקו במטרה זו והעלו אותה שוב ושוב, לפני המלחמה ואחריה, בפני המוסדות המתיישבים. התפתחות זו לא עלתה בקנה אחד עם התכנית היישובית של 'חובבי ציון', שרצתה שהמתיישבים יוסיפו לעבוד כפועלים שכירים ויהיו בעלי משק עזר קטן בלבד.⁶⁶ עד כמה היתה האידאולוגיה היישובית של מתיישבים אשכנזים אלה שונה מזו של התימנים? הרי אף בקרב התימנים היו בעלי מלאכה, פועלים ביקב ופועלים חקלאים בעלי ניסיון בעבודה חקלאית – אם כי הם לא היו אמונים על תורות סוציאליסטיות ובפיהם לא היתה שגורה טרמינולוגיה מבית-מדרש זה – ואלה גם אלה רצו להתיישב ולהיות בעלי נחלה קרקעית שממנה יתפרנסו.

ד. תנועת הפועלים – כבר בשנת 1912, זמן קצר לאחר שנודע כיצד התכוונו 'חובבי ציון' לחלק את אדמת נחלת-יהודה, התריע דוד בן-גוריון בעיתון 'האחדות' כנגד אפלייתם של התימנים לרעה בחלוקה זו. הוא הצביע על כך שהתנהגות זו נובעת מן היחס שפיתחו בעלי ההשפעה כלפי התימנים מחמת מוצאם האתני. הוא הבחין בין היחס של איכרי ראשון-לציון אל הפועלים האשכנזים לבין יחסם של אשכנזים בכלל אל התימנים. האיכרים, בעלי הנחלות, הסתכלו על הפועלים האשכנזים כעל זרים, יסוד 'שאינו לו במושבה ולא כלום. גם הם אינם יכולים להשתתף בחיים הציבוריים של המושבה, ומשוללים זכות הבחירה. אבל, הוסיף בן-גוריון, 'הבדל זה הוא רק מעמדי, הבדל במצב הרכושי'. לעומת זאת 'זרותם זו של התימנים היא ממין אחר. כאן יש מלבד ההבדל המעמדי גם הבדל "לאומי". זרות זו היא לא רק משפטית אך גם – ובעיקר – נפשית'. בן-גוריון סבר שמי שחייב ויכול להסיר את המחיצות הם הפועלים: 'פה אין בעלי-זכויות ומשוללי זכויות, מיוחסים ופחותים. בכל מפעליהם, הסתדרויותיהם ומוסדותיהם צריכים הם להתאמץ שהפועלים התימנים ישתתפו שם, ועל יסודות שווים'.⁶⁷

ואמנם בוועידה השלישית של 'פועלי יהודה', שהתכנסה בבן-שמן בסוף 1912, התקבלה החלטה שבכל ענייני ההתיישבות לא יהיה כל הבדל בין פועלים תימנים לפועלים אשכנזים.⁶⁸ במהלך שנת 1913 ראו אור מעל דפי 'האחדות' מאמרים שבהם הובעו דעות דומות לאלו שהציג בן-גוריון. כותבים ביקרו את היחס המעליב כלפי התימנים מצד רוב האיכרים במושבות, ובמיוחד התריסו כנגד 'אדישות וחוסר התענינות מצד העסקנים והמוסדות, והתנכרות גמורה מצד החברים בעבודה – מצד הפועלים האשכנזים'. ועוד נאמר: 'אין אנו יכולים אלא להתבייש ולכבוש פנינו בקרקע מפני אותה ההתנכרות המוזרה לאחים בעבודה מצד הפועלים שהתחנכו על אידיאלי הסולידריות הלאומית והפרולטרית'.⁶⁹

66 שפר (לעיל, הערה 29), עמ' 91-95.

67 בן-גוריון (לעיל, הערה 30).

68 האחדות, י' בטבת תרע"ג.

69 ראה: שם, י"ז בטבת תרע"ג; וכן השווה מאמרו של זרובבל, 'על הוועידה העולמית', שם, כ"ט בסיוון תרע"ג.

לנוכח הרטוריקה הזאת ניתן היה לצפות שההסתדרות ומפלגות הפועלים יעשו מעשה ויפעלו בפרשת נחלת-יהודה למען הסרת 'הזרות הנפשית' ולקיום סולידריות פרולטרית ויחס שוויוני כלפי התימנים. אלא שלא כך נהגו גופים אלה. התנהגותם התאפיינה בעמידה מן הצד ובאי התערבות, תגובות שמשמעותן המעשית נגדה את טובתם של התימנים. האם קצרה ידם מלהושיט עזרה? האם היו חסרי אמצעים להשפיע לטובת התימנים?

עמדתם של הגופים הללו בסכסוך קרקעות אחר שהיה קשור בתושבי נחלת-יהודה מלמדת שכאשר היו מעוניינים לאכוף את דעתם הם נקטו את כל האמצעים שעמדו לרשותם כדי להכניע את תושבי נחלת-יהודה ולהכריחם לקבל את רצונם. בשנת 1922 נכנסה למושב קבוצת פועלות שעובדה בחכירה חלקה בת שלוששים דונם מאדמות נחלת-יהודה. בשנת 1925 קנתה הקרן הקיימת עבור הקבוצה שלושים ושבעה דונם בסמוך לאדמות המושב, ומיד אחר כך שלח המרכז החקלאי למקום טרקטור על מנת שיחרוש את האדמה חריש עמוק כהכנה לעונה החקלאית הבאה. הכוונה למסור את הקרקע הקנויה לקבוצת הפועלות עוררה התנגדות עזה מצד תושבי נחלת-יהודה והם יצאו לשדה ומנעו בכוח את הטרקטור מלחרוש. הם טענו כי עד שלא תושלם קניית שטחי האדמה הנוספים שהובטחו לחברי המושב אין לחלק אדמה לאיש. החל משא ומתן מייגע בין שליחי ההסתדרות לאנשי המושב, וכשאנשי המושב עמדו במריים איימו עליהם בהרחקה מן ההסתדרות, בהפסקת כל התקציבים לסידור המשקים ו'שתבוא' השתדלות שלילית" להוספת קרקע למושב. וכאשר לא הועילו האיומים הגיעה העת לממשם. הוועד הפועל של ההסתדרות החליט להוציא את המושב מארגונם, ומפלגות הפועלים 'הפועל הצעיר' ו'אחדות העבודה' הוציאו את חברי נחלת-יהודה משורותיהן. בנוסף לכך נסגר גן הילדים במקום בפקודת ההסתדרות, הרופא הוצא מן המושב, ולרופא בראשון-לציון ניתנה הוראה להושיט עזרה רפואית רק לקבוצת הפועלות.⁷⁰ אף לא אחד מן האמצעים החמורים הללו לא ננקט כדי להגן על האינטרסים של התימנים - שרובם היו תברים בהסתדרות - באדמת נחלת-יהודה. העמידה מנגד של תנועת הפועלים, זו שהיתה אמורה לנהוג בסולידריות ושוויון, המשיכה את יחס הזרות כלפי התימנים, ואולי אף תרמה לחיזוק המחיצה הקיימת בינם לבין ציבור הפועלים האשכנזים.

סיכום

עם בואם של התימנים לראשון-לציון החל משנת 1909, הם הביעו את שאיפתם להתיישב על הקרקע. לא היה להם כל ספק שהם ראויים להתיישב, והם סברו שהם זכאים לסיוע כמו 'שאר אחינו בכל המושבות'. לאחר מסע השתדלות הובטחה להם התיישבות מוגבלת עם סיכוי להתרחבות בנחלת-יהודה, ונעשו הצעדים הראשונים לקראת מימוש תכנית זו. בסופו של דבר יישובם לא קם כיוון שהן

70 ראה השתלשלות העניינים: ש' ויליניץ, 'השערוריה בנחלת יהודה', דואר היום, ט"ו באב תרפ"ה; הנ"ל, 'עוד לסכסוך בנחלת יהודה', שם, כ"ט באב תרפ"ה; המרכז החקלאי, 'לשאלת הקרקע בנחלת יהודה', הארץ, י"ט באלול תרפ"ה; ועד המושב נחלת-יהודה, 'תשובה למרכז החקלאי', שם, כ' באלול תרפ"ה; א' שנידרמן, 'בענין נחלת יהודה', שם, ו' בתשרי תרפ"ו.

'המשרד הארץ-ישראלי' והן תנועות הפועלים גילו אמפטיה לרתיעתם החברתית של אנשי נחלת-יהודה מהתימנים והבנה לשאיפות ההתפשטות שלהם, אך לא לשאיפות ההתיישבות של הפועלים התימנים, ולא למצבם הקשה ולתנאי הדיור המחפירים שלהם. בשל כך נמנעו גופים אלה מלהפעיל את סמכויותיהם על מנת שהתימנים אכן יתיישבו בחלקות האדמה שיועדו להם. במהרה התחוור שכאשר התנגשו אינטרסים של פועלים אשכנזים באלו של פועלים תימנים, וכשעמדה על הפרק השאלה להיכן להקצות משאבים, הזוכים היו אשכנזים. אלה בלבד נראו בעיני חבריהם שהחזיקו בעמדות השליטה ביישוב ראויים ומוכשרים להגשים את אתוס ההתיישבות החלוצית ולכן זכאים לתמיכה וסיוע. התימנים לעומתם, למרות קווי הדמיון בשאיפותיהם ובהכשרתם, ועל-אף שגם הם היו חברים בהסתדרות, נדחקו הצדה ונשארו מאחור. אבחנתו המוקדמת של דוד בן-גוריון שהיחס אל התימנים נבע בראש ובראשונה מאפליה על רקע מוצא אתני, מראייתם כזרים, 'אחרים' ופחותים, היא המפתח העיקרי, אם כי לא הבלבדי, להבנת השתלשלות האירועים שהובילו לתכנית להקמת מושב התימנים ליד נחלת-יהודה כמו גם לביטולה. קיבועה של גישה זו וראיית התימנים כמי שאינם מסוגלים וראויים להגשים את מטרות ההתיישבות החלוצית חרצו את גורל מושבם בנחלת-יהודה והשפיעו במידה רבה על המשך קורות התימנים בארץ-ישראל, על המסלול שאליו נותבו ועל המקום שתפסו בחיי היישוב ובהתיישבות.⁷¹

71 להסבר לתפקיד הדומיננטי של האשכנזים לעומת מקומם הדחוק של תימנים ומזרחים אחרים ביישוב ובמדינת ישראל החל מימי העלייה השנייה ראה: Y. Peled & G. Shafir, 'The Roots of Peacemaking: The Dynamics of Citizenship in Israel, 1948-1993', *International Journal of Middle East Studies*, 28, 3 (1996), pp. 399-402